

Міністерство освіти і науки України
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ЄРМАК ГАННА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК [37.015.31:17.022.1+271.2-472] (477.7) "18/19"

**ВЗАЄМОДІЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
І ГРОМАДСЬКОСТІ У МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ УЧНІВСЬКОЇ
МОЛОДІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ
(КІНЕЦЬ ХІХ СТОЛІТТЯ –1917 РІК)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Мелітополь – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького та при лабораторії духовно-морального виховання НДІ духовного розвитку людини Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Москальова Людмила Юріївна,
Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
завідувач кафедри соціальної педагогіки
та дошкільної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Кочубей Тетяна Дмитрівна,
Уманський державний
педагогічний університет
імені Павла Тичини,
професор кафедри соціальної педагогіки,
соціальної роботи та історії педагогіки;

кандидат педагогічних наук, професор
Сипченко Валерій Іванович,
Державний вищий навчальний заклад
“Донбаський державний педагогічний
університет”,
завідувач кафедри педагогіки вищої школи.

Захист відбудеться “28” грудня 2015 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 18.053.01 у Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького за адресою: 72312, м. Мелітополь, вул. Леніна, 20.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького за адресою: 72312, м. Мелітополь, вул. Леніна, 10.

Автореферат розісланий “27” листопада 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

 М.В. Білецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Одним із актуальних завдань сучасної системи освіти є вирішення проблем морального виховання у взаємозв'язку з духовним становленням особистості. Для реалізації цього доцільно звернутися до здобутків та педагогічного досвіду минулих поколінь, які зводили тисячолітню історію та культуру на християнській традиції.

Серед основних сучасних міжнародних та всеукраїнських документів, що актуалізують проблему морального виховання молоді та регулюють процес викладання предметів духовно-морального спрямування, можна виокремити такі: “Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань”, “Декларація про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин”, “Бухарестська декларація етичних цінностей і принципів вищої освіти в Європі”, рекомендація ПАРЕ 1804 “Держава, релігія, світське суспільство і права людини”; Закони України “Про свободу совісті та релігійні організації”, “Про освіту”, Національна доктрина розвитку освіти України, Укази Президента “Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя”, “Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій”, “Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства”, Наказ Міністерства освіти і науки України “Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики, віри та релігієзнавства”, Концепція вищої духовної освіти Української Православної Церкви, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді.

На території Півдня України християнську релігію проводили діячі православної Церкви. Одним із напрямів її просвітницької діяльності було заснування та керівництво навчальними та духовно-навчальними закладами, в яких моральне виховання учнівської молоді базувалося на християнських цінностях. У зв'язку з відокремленням Церкви від школи у 1917 році за часів радянської влади суспільство поступово почало втрачати християнську культуру та здобутки православної педагогіки, які у наш час потребують якісно нового осмислення. Важливою умовою вирішення актуальних питань сучасності є виховання громадянина з міцними духовно-моральними основами, що можливе лише за умов органічного зв'язку сучасних надбань наукової думки з історичною спадщиною українського народу.

За часів незалежності України відбулася зміна поглядів на роль та значущість православної Церкви та духовенства у справі навчання та виховання підростаючого покоління. Ведеться пошук оптимальних форм взаємодії між Церквою та світськими навчальними закладами, виникає необхідність вивчення досвіду діяльності православного духовенства у справі освіти та морального виховання, впроваджуються елементи християнського виховання у світські навчальні заклади, що відображено у Меморандумі “Про співпрацю Міністерства освіти і науки України, Державного комітету України у справах релігії та Всеукраїнської ради

Церков і релігійних організацій”, проекті Закону України “Концепція державно-конфесійних відносин в Україні” тощо. Стає відчутною необхідність перегляду теоретико-методологічних засад взаємодії Церкви, школи та громадськості у моральному вихованні молоді. Це спонукає до більш детального й ґрунтовного вивчення історичної та педагогічної спадщини минулого.

Історичний період, кінець ХІХ століття – 1917 рік, характеризується виникненням та становленням єдиної законодавчої бази навчальних та духовних закладів православної Церкви, посиленням моральної складової змісту освіти. Особливого значення на цей час набуває роль представників громадськості у процесі морального виховання учнівської молоді та їх співпраця з навчальними закладами православної Церкви. Отже, одним із першочергових завдань оновлення сучасної системи морального виховання учнів є вивчення особливостей діяльності навчальних закладів православної Церкви, визначення специфіки їх взаємодії із представниками громадськості та впровадження позитивного досвіду співпраці цих інституцій у систему сучасної освіти.

Роботи багатьох учених та педагогів були присвячені різним аспектам морального виховання молоді на засадах християнської культури. Теоретико-методичні засади морального виховання з використанням традиційних християнських цінностей розглядаються у дослідженнях сучасних українських науковців: Г. Васяновича, О. Вишневського, В. Карагодіна, В. Молодиченка, Б. Степанішина, Т. Троїцької, О. Федорової, Г. Шевченко та ін. Проблемою духовно-морального виховання в історії педагогіки займалися О. Гурова, М. Євтух, О. Каневська, Г. Котломанітова, Ю. Підборський, О. Сухомлинська, Т. Тхоржевська, О. Федорчук, Н. Шеховська та ін.; формування моральних якостей майбутніх вчителів вивчали М. Жуковський, Л. Москальова, Л. Хоружа та ін. Особливостям духовно-морального виховання у навчальних та духовних закладах православної Церкви присвячено праці Л. Генік, В. Денисенко, Н. Коляди, Т. Кочубей, С. Куломзіної, І. Лимана, К. Нікітської, Л. Рошиної, В. Сипченка, Г. Степаненко, Г. Яковенко та ін. Взаємодія Церкви та громадських об’єднань розглядалася у роботах Л. Гарас, І. Мицишин, В. Пашенка та ін. Християнській етиці як засобу морального виховання молоді були присвячені дисертаційні роботи Т. Саннікової, О. Скоробагатської, І. Яковенко та ін.

Аналіз та узагальнення наукових праць з теми дослідження дає можливість стверджувати про наявність досить широкого спектру праць, присвячених предмету вивчення. Проте історико-педагогічне дослідження, яке розглядало б спільну діяльність православних навчальних закладів і громадськості в аспекті морального виховання учнівської молоді, залишається в науково-педагогічних розробках дефіцитарним. Проведений аналіз дав можливість виявити **суперечності**, які можуть бути розв’язані дослідницьким шляхом:

- між соціальними потребами щодо морального виховання учнівської молоді й недостатньою розробленістю теоретико-методологічних основ взаємодії навчальних закладів і Церкви у даному процесі;

- між вимогами сучасного суспільства щодо рівня морального виховання учнівської молоді і недосконалістю здійснення процесу взаємодії Церкви, школи й громадськості у сучасних умовах;

– між значними потенційними можливостями спільної співпраці Церкви, школи й громадськості у моральному вихованні учнівської молоді й недостатністю науково-методичного забезпечення даного процесу.

Потреба у вирішенні суперечностей та складних питань морального виховання уможливили формулювання теми дисертаційного дослідження: **“Взаємодія навчальних закладів православної Церкви і громадськості у моральному вихованні учнівської молоді Півдня України (кінець XIX століття – 1917 рік)”**.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького “Теоретичні основи формування професіоналізму майбутніх педагогів” (РК № 0114U002928) та в лабораторії духовно-морального виховання Науково-дослідницького інституту духовного розвитку людини Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля “Духовність особистості: методологія, теорія і практика” (РК № 0105U000264).

Тема дослідження затверджена вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 1 від 27.08.2012 р.) та узгоджена рішенням бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 1 від 29.01.2013 р.).

Мета дослідження – виявити напрями діяльності та з’ясувати організаційні форми взаємодії навчальних закладів православної Церкви й громадських об’єднань з морального виховання учнівської молоді Півдня України (кінець XIX століття – 1917 рік).

Задачі дослідження:

1. Порівняти педагогічні системи морального виховання та уточнити зміст ключових понять дослідження.

2. Розробити періодизацію становлення та розвитку просвітницько-педагогічної діяльності навчальних закладів православної Церкви (кінець XIX століття – 1917 рік).

3. Схарактеризувати діяльність церковних початкових навчальних закладів, духовно-навчальних закладів та церковних учительських шкіл православної Церкви (кінець XIX століття – 1917 рік).

4. Виявити основні типи громадських об’єднань Півдня України (кінець XIX століття – 1917 рік) та охарактеризувати напрями їх діяльності.

5. Розкрити можливості використання позитивного досвіду спільної діяльності навчальних закладів із православною Церквою щодо вирішення проблеми морального виховання учнівської молоді в сучасних умовах.

Об’єкт дослідження – процес взаємодії навчальних закладів православної Церкви і громадськості у моральному вихованні молоді Півдня України на засадах християнського світогляду у період з кінця XIX століття по 1917 рік.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи та засоби морального виховання учнівської молоді на засадах православного віровчення у навчальних

зкладах православної Церкви і громадських об'єднаннях Півдня України кінця ХІХ століття – 1917 року.

Методологічну базу дослідження становлять положення теорії наукового пізнання, філософські та педагогічні концепції виховання моральної особистості (М. Бердяєв, Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, К. Ушинський, П. Флоренський та ін.), основні положення методології історико-педагогічної науки сучасності (С. Гончаренко, В. Жуковський, О. Сухомлинська та ін.). У дослідженні дотримано принципи історизму, науковості, об'єктивності, системності, соціальної зумовленості, цілісності.

Методи дослідження використовувалися для отримання достатньо об'єктивної інформації з означеної проблеми: історико-педагогічний (для визначення основних типів навчальних закладів православної Церкви та громадських об'єднань); ретроспективний (для характеристики організаційних засад, напрямів, форм, методів, засобів виховної діяльності церковних початкових шкіл, духовно-навчальних закладів, учительських шкіл православної Церкви та громадських об'єднань на Півдні України з кінця ХІХ століття по 1917 рік); зіставно-порівняльний аналіз і синтез (для зіставлення й порівняння подій, явищ і фактів, простеження генези поглядів щодо означеної проблеми, здійснення порівняльно-зіставного аналізу педагогічного досвіду щодо морального виховання учнівської молоді); теоретико-узагальнюючий (для формування й обґрунтування висновків за результатами проведеного дослідження).

Джерельну базу дисертаційної роботи становлять: архівні матеріали фондів Державного архіву в Автономній Республіці Крим м. Сімферополя (фонди 60, 419, 528, 652, 663, 999, 1176), Центрального державного історичного архіву України м. Києва (фонди 127, 294, 385, 422, 707, 711), Російського державного архіву соціально-політичної історії (фонд 2); матеріали фондів Російської національної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна, відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та ін.; сучасні законодавчі документи міжнародного та всеукраїнського характеру: закони, накази, декларації, доктрини, концепції, присвячені питанню взаємодії церков та подібних до них організацій у моральному вихованні молоді; урядові документи, законодавчі акти досліджуваного періоду, що відображають різні аспекти аналізованої проблеми; періодичні видання кінця ХІХ – початку ХХ століття – “Церковні відомості”, “Церковний вісник”, “Катеринославські єпархіальні відомості”, “Таврійські єпархіальні відомості”, “Херсонські єпархіальні відомості”, “Таврійський церковно-громадський вісник”, “Революція і церква”; періодичні педагогічні видання “Вісник виховання”, “Народна Освіта”, “Церковно-парафіяльна школа” та ін.; наукові джерела педагогічного, історичного, політичного, соціально-економічного змісту та інша довідково-бібліографічна література.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 70-х років ХІХ століття по 1917 рік, коли відбулося становлення та розвиток єдиної законодавчої бази для церковних початкових шкіл, духовно-навчальних закладів, церковних учительських шкіл, посилювалася моральна складова виховного процесу, відбувався активний пошук нових напрямів взаємодії з громадськістю. За вихідний рубіж узято 1870-ті роки – початок системної розбудови церковної початкової освіти.

Верхня хронологічна межа характеризується революційними подіями, зміною політичного устрою, що зумовило появу документів “Про передачу справи виховання і освіти з духовного відомства у відання Комісаріату з народної освіти”, “Про свободу совісті церковних та релігійних об’єднань”, які на офіційному рівні виключили можливість впливу православної Церкви на процес морального виховання учнівської молоді.

Територіальні межі дослідження охоплюють Південь України, де були розташовані Катеринославська, Херсонська і Таврійська єпархії.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягають у тому, що *вперше*: проведено порівняльний аналіз історико-педагогічних відмінностей систем морального виховання представників гуманістичного, християнського, матеріалістичного напрямів; схарактеризовано поняття “процес взаємодії суб’єктів морального виховання”; виявлено тенденції та охарактеризовано етапи становлення просвітницько-педагогічної діяльності навчальних закладів православної Церкви з кінця XIX століття по 1917 рік у моральному вихованні учнівської молоді; класифіковано основні типи громадських об’єднань аналізованого періоду, що опікувалися моральним вихованням, а також відтворено напрями їх діяльності; виявлено організаційні форми взаємодії навчальних закладів православної Церкви та громадськості з питань морального виховання учнівської молоді Півдня України розглядуваного періоду.

Уточнено сутність та надано узагальнююча дефініція поняттю “моральне виховання”.

Подальшого розвитку і конкретизації набули форми, методи та засоби морального виховання учнівської молоді у досліджуваній період.

До наукового обігу введено маловідомі архівні матеріали, розкрито історичні факти, які дозволяють розширити науково-педагогічне уявлення про практичний досвід взаємодії навчальних та духовно-навчальних закладів православної Церкви і представників громадськості у моральному вихованні учнівської молоді у досліджуваній період.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що наукові положення, відомості та фактичний матеріал про взаємодію навчальних закладів православної Церкви і громадськості у моральному вихованні учнівської молоді, можуть бути використані під час вивчення курсів: “Історія педагогіки”, “Загальна педагогіка”, “Теорія та практика виховання”, “Теорія і методика викладання курсів духовно-морального спрямування”, “Комплекс тренінгових програм з проблем духовно-морального виховання учнів початкової школи”, “Моральна культура християнства: історія та сучасність”; у системі післядипломної педагогічної освіти; при професійній підготовці майбутніх учителів християнської етики. Результати дослідження узагальнено у програмі спецкурсу для вищих педагогічних навчальних закладів “Співпраця школи з релігійними об’єднаннями та подібними до них організаціями”.

Результати дослідження **впроваджено** у Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького (акт про впровадження № 06/1443 від 03.06.2014 р.), Рівненському державному гуманітарному університеті (акт про впровадження № 88 від 17.06.2014 р.), Житомирському державному

університеті імені Івана Франка (акт про впровадження №1/384 від 06.06.2014 р.), Дніпропетровському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти (акт про впровадження №44 від 05.04.2014).

Апробація результатів дослідження здійснювалася на науково-практичних конференціях та семінарах:

міжнародного рівня: “Наука. Теорія і практика” (Польща, м. Познань, 2012 р.), “Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном” (Горлівка, 2012 р.), “Людиномірність у науці, освіті та культурі: теоретико-методологічні аспекти” (Мелітополь, 2013 р.), “Наука на пострадянському просторі: історія, перспективи і сучасність” (Донецьк, 2013 р.), “Відродження духовності в сучасному світі: взаємодія церкви та освіти” (Харків, 2013 р.), “Художня культура і освіта: традиції, сучасність, перспективи” (Мелітополь, 2013 р.); “Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі” (Мелітополь – Северодвінськ, 2013 р.);

всеукраїнського рівня: “Аксіологічна місія християнства на Русі: здобутки та втрати сучасників” (Запоріжжя, 2013 р.), “Технології формування педагогічного професіоналізму майбутніх вчителів” (Мелітополь, 2014 р.), “Християнська етика в історії України і сучасний діалог світоглядно-духовних ідентичностей” (Мелітополь, 2014), “Проблеми та перспективи педагогіки і психології у сучасному суспільстві” (Мелітополь, 2014 р.); “Людинотворчий потенціал курсів духовно-морального спрямування” (Дніпропетровськ, 2013 р.), “Сучасні виховні технології: соціалізаційні виклики і педагогічний контекст” (Київ, 2013 р.), “Культурна спадщина і сучасні моделі розвитку особистості” (Мелітополь, 2015), “Формування культури батьківства у взаємодії дошкільного закладу з молодими сім’ями” (Мелітополь, 2015), “Взаємодія навчальних закладів, Церкви та громадськості у моральному вихованні дітей та молоді” (Мелітополь, 2015).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедр педагогіки і педагогічної майстерності, соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького та в лабораторії духовно-морального виховання Науково-дослідницького інституту духовного розвитку людини Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (2011 – 2015 рр.).

Публікації. Основні положення і результати дослідження висвітлено в 13 одноосібних наукових публікаціях, з яких 7 відображають основні наукові результати, 6 – мають апробаційний характер.

Структура дисертації складається із вступу, трьох розділів і висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (466 позицій, з них – 45 архівні матеріали), 7 додатків на 22 сторінках. Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 261 сторінка. Основного тексту – 185 сторінок, з них 1 таблиця на 2 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, задачі, методи дослідження; охарактеризовано джерельну базу; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи; подано відомості щодо апробації впровадження результатів дослідження.

У першому розділі **“Теоретико-методологічні основи взаємодії навчальних закладів православної Церкви і громадськості у моральному вихованні учнівської молоді”** проаналізовано сучасні нормативні документи, що стосуються проблеми дослідження (Конституція України, закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”, Національна доктрина розвитку освіти України, Наказ міністерства освіти і науки України “Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики, віри та релігієзнавства”, Концепція вищої духовної освіти Української Православної Церкви тощо). На основі аналізу сучасних документів з'ясовано, що на сьогодні державна політика спрямована на подолання моральної кризи у суспільстві та вирішення проблеми морального виховання молоді із залученням моральних цінностей традиційної християнської культури, однак простежується дефіцитарність практичних аспектів включення представників релігійних конфесій до процесу виховання у навчальних закладах.

На підставі аналізу педагогічної спадщини представників святоотецької педагогіки (Феофан Затворник, Іоан Златоуст та ін.), педагогів-гуманістів (Я. Коменський, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо та ін.), діячів християнської педагогіки (М. Бердяєв, В. Зеньківський, І. Ільїн, Л. Толстой, К. Ушинський, П. Флоренський та ін.) видатних учених педагогіки радянського періоду (Ю. Бабанський, Б. Лихачов, В. Сухомлинський, І. Харламов, С. Шацький та ін.), сучасних дослідників (Ш. Амонашвілі, В. Безрукова, С. Гончаренко, А. Гусейнов, С. Карпенчук, А. Кузьмінський, В. Кукушин, Н. Мойсеюк, В. Омеляненко, В. Пащенко, Т. Петракова, П. Щербань та ін.) уточнено поняття “моральне виховання”, що визначається як цілеспрямований процес педагогічного впливу на особистість та взаємодії між суб'єктами морального виховання, результатом чого стає засвоєння особистістю моральних та культурних цінностей суспільства, формування її моральних якостей, що мають стати підґрунтям для розвитку моральної свідомості та моральної поведінки.

З'ясовано, що педагогіці XIX – початку XX століття була притаманна єдність духовного і морального виховання учнівської молоді на засадах християнського віровчення. Матеріалістична традиція у моральному вихованні була актуалізована конкретно-історичними умовами радянського періоду. Аналіз моральних орієнтирів у сучасній педагогіці дає підставу стверджувати про прагнення більшості дослідників звернутися до джерел педагогіки духовності, включити християнські моральні цінності у процес виховання дітей та учнівської молоді.

У розділі представлено ідеї та думки сучасних науковців (П. Гланзер, Дж. Ерікер, К. Еррікер, В. Жуковський, Т. Кочубей, Л. Нуччі, У. МакЛаурін, С. Медоу, Л. Москальова, К. Нікітська, Д. Пюрпел та ін.) щодо вирішення питання здійснення взаємодії суб'єктів морального виховання. З'ясовано сучасну тенденцію у педагогіці, яка полягає в необхідності підвищення рівня моральної вихованості із

залученням різних інституцій, у тому числі й представників релігійних об'єднань та громадськості. Уніфіковано визначення терміну “процес взаємодії суб'єктів морального виховання”, сутність якого зводиться до наступного: це система відносин, що створюється між суб'єктами морального виховання, які під впливом сформованих моральних цінностей і уявлень беруть участь у процесі цілеспрямованого морального розвитку. У цьому процесі усі сторони мають бути пов'язаними спільною діяльністю, зумовленою соціальною стратифікацією суспільства.

У якості навчальних закладів православної Церкви нами було виділено: початкові церковні школи (школи грамоти, недільні школи, церковно-парафіяльні школи); духовно-навчальні заклади (чоловічі духовні училища, єпархіальні жіночі училища, духовні семінарії); церковні учительські школи (церковно-учительські школи та другокласні школи).

Нами було відстежено законодавчу базу, що регулювала діяльність церковних початкових шкіл, духовно-навчальних закладів православної Церкви, церковних учительських шкіл (“Положення про початкові народні училища” (1874 р.), “Правила про церковно-парафіяльні школи” (1884 р.), “Статут семінарій і духовних училищ” (1884 р.), “Правила про школи грамоти” (1891 р.), “Положення про церковні школи відомства Православного сповідання” (1902 р.), “Правила для церковно-учительських шкіл” (1907 р.); “Правила для другокласних шкіл” (1908 р.) та ін.; динаміку розвитку вищезазначених закладів; особливості морального виховання учнівської молоді у процесі взаємодії між навчальними закладами православної Церкви і громадськості.

На основі проведеного аналізу виділено три періоди: період із 1870-х років по 1884 рік XIX століття; період із 1884 року до початку XX століття; період з початку XX століття по 1917 рік.

Наукові розвідки надали підстави стверджувати про необхідність реалізації основних напрямів взаємодії суб'єктів морального виховання, що буде корисним надбанням для сучасної системи морального виховання. Це уможливило розгляд процесів розвитку освіти і виховання кінця XIX – початку XX століття, що характеризувалися наявністю системи взаємодії усіх виховних інституцій, а саме навчальних закладів православної Церкви та представників громадськості у моральному вихованні підростаючого покоління.

У другому розділі **“Діяльність початкових навчальних закладів православної Церкви та громадськості у моральному вихованні учнівської молоді (кінець XIX століття – 1917 рік)”** представлено типологію шкіл грамоти, недільних шкіл та церковно-парафіяльних шкіл, схарактеризовано їх діяльність з морального виховання учнівської молоді.

З'ясовано, що до отримання офіційного статусу початкової церковної школи наприкінці XIX – початку XX століття школи грамоти були відомі як селянські школи грамоти. Вони були перехідною ланкою до церковно-парафіяльних шкіл у системі початкової церковної освіти. На протязі усього періоду існування школи грамоти були гідним засобом отримання початкової освіти для незаможного сільського населення. Проблеми з кадровим забезпеченням було вирішено за допомогою організації другокласних учительських шкіл, основною спеціалізацією

яких було вчителювання у школах грамоти. Виокремлено дві основні причини зниження кількості шкіл означеного типу з другого десятиріччя ХХ століття, а саме: складні політичні та економічні умови у країні, реформування шкіл грамот у однокласні церковно-парафіяльні школи.

Доведено, що офіційне закріплення права духовенства у керуванні недільними школами відбулося на початку ХХ століття. Вони займалися просвітою та впровадженням християнської моральності серед народу. Недільні школи були пристосовані для організації занять для неграмотних, малограмотних, а також повторювальних занять для грамотних дорослих та підлітків.

Церковно-парафіяльні школи були головним та найбільш розповсюдженим типом церковних початкових шкіл розглядуваного періоду. Вони відрізнялись від інших представників церковних початкових шкіл більш помітними змінами у структурі навчального та виховного процесу. До появи “Правил про церковно-парафіяльні школи” (1884 р.) вони характеризувались відсутністю чіткої програми навчання та досвідчених вчителів, безсистемністю у постановці навчального та виховного процесів. Церковно-парафіяльні школи кінця ХІХ – початку ХХ століття мали розвинуту систему освіти, підтримку з боку держави, використовували широкий спектр форм, методів та засобів морального виховання учнівської молоді.

Виокремлено основні напрями організаційних форм взаємодії представників церковних початкових шкіл і громадськості, а саме: спільна діяльність із влаштування та утримання шкіл; сумісна участь у церковних співах, урочистих богослужіннях, шкільних святах та паломництвах; проведення народних читань; моральна та фінансова підтримка сімей воїнів, біженців; участь священників та вчителів церковних шкіл у бойових діях; влаштування благодійних та патріотичних заходів; організація шпиталів та лазаретів.

Виявлено організаційні форми виховної роботи, а також форми, методи та засоби морального виховання учнівської молоді початкових шкіл Духовного відомства Півдня України з кінця ХІХ століття по 1917 рік, що впроваджувалися під час їхньої діяльності. Серед організаційних форм виховної роботи на той час використовувалися такі: урочні, позаурочні, позашкільні та ін. На уроках виховна робота була спрямована на засвоєння молоддю моральних цінностей за допомогою методів та засобів морального виховання. Позаурочні форми виховної роботи характеризувались залученням учнівської молоді до релігійних та шкільних свят, екскурсій, народних читань тощо. Основна мета організаційних форм виховної діяльності морального спрямування у позашкільний час полягала у роботі позашкільних об'єднань з учнівською молоддю.

Методи морального виховання було класифіковано в групи: методи формування моральної свідомості, методи формування моральної поведінки, методи стимулювання моральної діяльності та поведінки. До першої групи належали: бесіди та лекції з духовно-моральної тематики, підготовка дітей до подорожей та сповідей; наставляння перед сповіддю, причастям, подорожжю; прищеплення поваги до православних свят, традицій, культури, пам'ятників сакрального мистецтва за допомогою роз'яснень; використання особистого прикладу вихователів та батьків під час спільного відвідування недільних та святкових богослужінь, участі у церковному хорі. До другої групи методів морального виховання входили:

привчання до дотримання християнських норм та цінностей, моральної поведінки під час перебування у храмі, роботи в бібліотеці, створення виховних ситуацій. Третя група була представлена такими методами морального виховання учнівської молоді: заохочення, позитивна чи негативна оцінка духовного наставника, вчителів, законовчителів, схвалення, винагорода.

Доведено, що формами та засобами морального виховання протягом аналізованого періоду були: народні читання (використання слайдів, пізніше – кінострічок, влаштування книжкових виставок, роздача книжок та листків духовно-морального змісту), паломництва, шкільні та релігійні свята (літературно-інструментальні вечори, новорічні ялинки тощо), робота у пришкільних бібліотеках, церковний спів, святкові богослужіння та урочисті зібрання, уроки рукоділля та ремісництва; праця на шкільних ділянках, при храмових будівлях, влаштування садів, городів, пасік, відвідування місцевих господарств та надання допомоги мешканцям.

У третьому розділі **“Взаємодія духовно-навчальних закладів, церковних учительських шкіл та громадських об’єднань у моральному вихованні учнівської молоді”** надано характеристику діяльності духовно-навчальних та церковних учительських шкіл православної Церкви у моральному вихованні учнівської молоді з кінця ХІХ століття по 1917 рік.

До початкових та середніх духовно-навчальних закладів було віднесено чоловічі духовні училища та семінарії, єпархіальні жіночі училища. Церковні учительські заклади були представлені церковно-учительськими школами та другокласними школами.

Чоловічі духовні училища були важливою початковою ланкою у системі духовної освіти того періоду. Їх діяльність була спрямована не тільки на отримання молоддю освіти, а й на підготовку чоловіків для прийняття священного сану. Чоловічі духовні училища також займалися підготовкою абітурієнтів для вступу до духовних семінарій і надавали можливість отримати посаду вчителів церковних початкових шкіл. Особлива увага керівників цих навчальних закладів приділялась моральному вихованню молоді, що сприяло запобіганню впливу неправославних релігійних течій того часу та затверджувало міцну основу для становлення моральності на засадах православ’я.

Духовні семінарії характеризувалися релігійно-моральною спрямованістю та посідали чільне місце у загальній системі освіти того часу. Вони були освітньо-виховними центрами єпархій досліджуваного періоду. З’ясовано, що семінаристи-випускники отримували посади не тільки законовчителів церковно-парафіяльних шкіл та церковних пастирів, а й викладачів різних предметів світських та духовно-навчальних закладів, ставали письменниками та видатними громадськими діячами.

Виховання жінок у дусі православної моральності та народності відбувалося у єпархіальних духовних училищах, які готувала дівчат до виконання у майбутньому ролі дружини священника, а також були спрямовані на отримання посади вчительки початкової школи. З метою розповсюдження освіти серед дівчат духовного звання до предметів у єпархіальному училищі, була введена педагогіка, і згодом дидактика, що надавало змогу готувати досвідчених вчительок до початкових церковних та світських шкіл. Єпархіальні жіночі училища були християнським типом середньої

жіночої школи, головним напрямом яких було моральне виховання підростаючого покоління на основах православного віровчення.

Церковно-учительські школи характеризувались як вищий тип церковно-парафіяльної освіти. Випускники церковно-учительських шкіл мали право викладати у церковних початкових школах та світських навчальних закладах, а також у другокласних учительських школах. Основним призначенням церковно-учительських шкіл була підготовка педагогічних кадрів саме до викладання у однокласних та двокласних церковно-парафіяльних школах, які мали моральне спрямування процесу освіти та виховання.

Основним призначенням другокласних шкіл з учительським курсом була підготовка вчителів до викладання у церковних початкових школах – школах грамоти. Другокласні школи також характеризувалися вихованням молоді у дусі православної віри та моральності.

Встановлено, що спільною рисою чоловічих духовних училищ, духовних семінарій, єпархіальних жіночих училищ, церковно-учительських та другокласних шкіл було надання пріоритету вихованню учнівської молоді в дусі християнської моральності та забезпечення учнівської молоді належним рівнем освіти, що дозволяло працювати у школах початкового та середнього типу. Відмінністю духовно-навчальних закладів від церковних учительських шкіл було те, що основою освіти шкільної молоді початкових та середніх духовно-навчальних закладів була підготовка до служіння Церкві. Церковні учительські школи готували педагогічні кадри для церковних початкових шкіл. Практичне оволодіння вихованцями навичками вчителювання відбувалось у зразкових церковно-парафіяльних школах, що засновувались при духовних семінаріях, єпархіальних жіночих училищах та церковних учительських школах.

У розділі узагальнено досвід просвітницько-педагогічної діяльності духовно-навчальних закладів православної Церкви, церковних учительських шкіл та виокремлено напрями їх роботи: виховний, освітній і просвітницький. Основною метою виховного напрямку роботи було застосування методів та форм морального виховання. Освітній напрям розкривався у теоретичній та практичній підготовці вихованців та вихованок із різних дисциплін: читання, письмо, “Закон Божий”, руська мова, рукоділля тощо. Призначення просвітницького напрямку розкривалось у прищепленні учнівській молоді та дорослому населенню знань з релігійної та моральної тематики.

Визначено роль представників громадськості кінця XIX століття – 1917 року, які мали відношення до морального виховання учнівської молоді. До них належали приватні особи, а також громадські об’єднання церковного та світського характеру моральної спрямованості. Опікуни, благодійники та інші особи показували добрий приклад християнської моральності, опікуючись навчальними закладами православної Церкви та їх вихованцями. До церковних громадських об’єднань належали парафіяльні опікунства, опікунства при духовно-навчальних закладах та церковних школах, церковні гуртки та громади, церковні братства, Димитрійський Херсоно-Одеський Єпархіальний Дім. Світські громадські об’єднання з моральною спрямованістю були представлені товариствами, гуртками; громадами тверезості,

шкільними гуртками тверезості; товариствами опікування біженцями, дамськими благодійними гуртками.

З'ясовано, що діяльність громадських об'єднань характеризувалася трьома напрямками: просвітницьким, благодійним і місіонерським. Просвітницький напрям діяльності полягав у розповсюдженні літератури морального змісту, проведенні народних читань, відкритті читалень та бібліотек, боротьбі з негативними соціальними явищами серед населення. Благодійний напрям характеризувався піклуванням про устрій храмів, шкіл, лікарень, притулків; фінансовою допомогою незаможним мешканцям села, учням початкових навчальних закладів і духовно-навчальних закладів; відкриттям церковно-парафіяльних шкіл та їх подальшим фінансуванням; організацією притулків, їдалень для сиріт, незаможних людей; допомогою сім'ям воїнів та біженців; влаштуванням благодійних і патріотичних заходів. Місіонерський напрям розкривався у заснуванні місіонерських братств, співпраці з духовно-навчальними закладами щодо впровадження православного віровчення тощо.

Найвпливовішими церковними громадськими об'єднаннями на території Півдня України кінця XIX століття – 1917 року були: Сімферопольське Олександро-Невське Братство, Одеське Братство Святого Апостола Андрія Першозваного, Димитрійський Херсоно-Одеський Єпархіальний Дім, що поєднували просвітницький, благодійний та місіонерський напрями діяльності. Димитрійський Херсоно-Одеський Єпархіальний Дім представляв релігійно-просвітницький центр Півдня України на початку XX століття і відігравав значну роль у справі морального виховання учнівської молоді. Цей заклад співпрацював з навчальними закладами православної Церкви та представниками громадськості. До його структури входили Одеське Єпархіальне Свято-Андріївське Братство, Опікунська Рада, Громада Дам духовного звання, а також власна типографія, бібліотека-читальня та церковний історичний музей.

Жіночими громадськими об'єднаннями церковного та світського характеру з моральним спрямуванням були: Гурток сестер при Одеській Архангело-Михайлівській на Молдаванці церкві, Дамські гуртки, що існували як самостійні об'єднання та засновувалися при кафедральних соборах та храмах; Благодійні громади Дам духовного звання, що входили до складу братств; Громади сестер просвіти при церковно-вчительських школах, що позиціювали себе як спеціалізовані жіночі громадські об'єднання педагогічного спрямування з виховним напрямом роботи.

Для забезпечення актуалізації позитивного досвіду взаємодії навчальних закладів православної Церкви та громадськості у сфері морального виховання учнівської молоді в розділі представлено спецкурс для майбутніх учителів християнської етики “Співпраця школи з релігійними об'єднаннями та подібними до них організаціями”. Основними завданнями спецкурсу є: сприяння поглибленню знань з історії становлення та розвитку церковних початкових шкіл, духовно-навчальних закладів, учительських шкіл православної Церкви, а також специфіки їх просвітницько-педагогічної діяльності під час роботи з учнівською молоддю в достатньому обсязі для викладання основ християнської етики і курсів духовно-морального спрямування; створення сприятливих умов для розвитку професійної

підготовки майбутнього вчителя християнської етики за допомогою ознайомлення з особливостями морального виховання учнівської молоді на засадах православ'я кінця XIX століття – 1917 року; формування інформативної бази щодо активної діяльності представників громадськості кінця XIX – початку XX століття у взаємозв'язку з навчальними закладами православної Церкви щодо морального виховання підростаючого покоління, що є необхідним для практичного упровадження в освітній процес.

Результатом впровадження спецкурсу в процес професійної підготовки майбутніх вчителів християнської етики є формування спеціалізовано-професійних компетентностей, що полягають в обізнаності із процесуальністю взаємодії навчальних закладів православної Церкви та громадськості, вміннями налагодження співпраці та досвідом використання форм, методів та засобів морального виховання дітей та учнівської молоді в сучасних умовах.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні проведено аналіз просвітницько-педагогічної діяльності навчальних закладів православної Церкви у їх взаємозв'язку з громадськими об'єднаннями в моральному вихованні учнівської молоді Півдня України кінця XIX століття – 1917 року.

Результати дослідження, що засвідчили досягнення мети та вирішення поставлених задач, стали підставою для таких висновків:

1. Проведено теоретичний аналіз поглядів учених та педагогів на проблему морального виховання учнівської молоді в історичній ретроспективі, що дозволило уточнити сутність поняття “моральне виховання”. Воно представлено як цілеспрямований процес педагогічного впливу на особистість та взаємодії між суб'єктами морального виховання, результатом чого стає засвоєння особистістю моральних та культурних цінностей суспільства, формування її моральних якостей, що мають стати підґрунтям для розвитку моральної свідомості та моральної поведінки.

На основі системного аналізу та узагальнення ідей щодо вирішення проблеми взаємодії освітніх закладів, громадськості та релігійних організацій у моральному вихованні учнівської молоді обґрунтовано визначення терміну “процес взаємодії суб'єктів морального виховання”. Процес взаємодії суб'єктів морального виховання є система створюваних відносин між суб'єктами морального виховання, які під впливом сформованих моральних цінностей і уявлень беруть участь у процесі цілеспрямованого морального розвитку, де усі сторони мають бути пов'язані спільною діяльністю, зумовленою соціальною стратифікацією суспільства.

2. Розроблено періодизацію становлення, простежено динаміку розвитку церковних початкових шкіл, духовно-навчальних закладів та церковних учительських шкіл православної Церкви, схарактеризовано особливості морального виховання учнівської молоді у процесі взаємодії між навчальними закладами православної Церкви і громадськості, що дало можливість виокремити три періоди діяльності навчальних закладів православної Церкви Півдня України кінця XIX століття – 1917 року, а саме: період із 1870-х років по 1884 рік XIX століття; період

із 1884 року до початку ХХ століття; період з початку ХХ століття по 1917 рік. У якості церковних початкових навчальних закладів нами було виокремлено школи грамоти, недільні школи, церковно-парафіяльні школи. Духовно-навчальні заклади були представлені чоловічими духовними училищами, єпархіальними жіночими училищами, духовними семінаріями. До складу церковних учительських шкіл входили церковно-учительські школи та другокласні школи.

3. Охарактеризовано діяльність церковних початкових шкіл, духовно-навчальних закладів та церковних учительських шкіл Півдня України кінця ХІХ століття – 1917 року з морального виховання учнівської молоді. Розкрито організаційні форми виховної роботи, а також форми, методи та засоби морального виховання, що були притаманні навчальним закладам православної Церкви даного періоду. Розкрито основні напрями діяльності духовно-навчальних закладів та церковних учительських шкіл. З'ясовано організаційні форми взаємодії навчальних закладів православної Церкви та громадськості.

Серед організаційних форм виховної роботи з учнівською молоддю морального спрямування у навчальний та позанавчальний час нами виокремлено: урочні (засвоєння молоддю моральних цінностей за допомогою методів та засобів морального виховання під час навчального процесу); позаурочні (релігійні та шкільні свята, екскурсії, народні читання та ін.); позашкільні (робота позашкільних об'єднань з учнівською молоддю: “Будинок юнацтва”, місіонерські гуртки, Дмитріївський Херсоно-Одеський Єпархіальний Дім та ін).

Серед методів морального виховання нами було виявлено: методи формування моральної свідомості (бесіди й лекції з духовно-морального спрямування, підготовка дітей до подорожей, сповідей, привчання до виявлення поваги до християнських цінностей через роз'яснення; використання прикладу учителів, батьків, представників громадськості під час спільного відвідування богослужінь; участі у церковному хорі); методи формування моральної поведінки (привчання до моральної поведінки під час перебування у храмі, роботи в бібліотеці, дотримання християнських моральних норм та цінностей, створення виховних ситуацій); методи стимулювання моральної діяльності та поведінки (заохочення, позитивна чи негативна оцінка наставників та вчителів; схвалення, винагорода).

Встановлено, що основними формами морального виховання учнівської молоді на засадах православного віровчення були: народні читання, паломництва, шкільні та релігійні свята, робота у пришкільних бібліотеках, церковний спів, святкові богослужіння та урочисті зібрання, уроки рукоділля та ремісництва, праця при шкільних ділянках, храмах, влаштування садів, городів тощо. Для досягнення мети морального виховання застосовувались наступні засоби: використання слайдів, кінострічок, влаштування книжкових виставок, роздача книжок та листків духовно-морального змісту; організація літературно-інструментальних вечорів, новорічних ялинок, свят “Віфлеємська зірка” тощо.

Відзначено, що духовно-навчальні заклади та церковні учительські школи православної Церкви характеризувалися виховним, освітнім та просвітницьким напрямами діяльності. Виховний напрям діяльності розкривався у використанні методів та засобів морального виховання в процесі виховання. Характерною ознакою освітнього напрямку було надання корисних знань шкільній молоді.

Призначенням просвітницького напрямку діяльності духовно-навчальних закладів православної Церкви було прищеплення населенню знань із релігійної та моральної тематики.

Доведено, що серед основних організаційних форм взаємодії церковних початкових шкіл, духовно-навчальних закладів, церковних учительських шкіл з представниками громадськості були: спільна діяльність із влаштування та утримання шкіл; сумісна участь у церковних співах, урочистих богослужіннях, шкільних та релігійних святах та паломництвах; проведення народних читань; моральна та фінансова підтримка сімей воїнів, біженців; участь священників та вчителів церковних шкіл у бойових діях; влаштування благодійних та патріотичних заходів; організації шпиталів та лазаретів, курсів сестер милосердя; сумісна участь у заходах морального спрямування (проведення свята тверезості, використання превентивних заходів щодо антиморального проведенням дозвілля молоді та дорослих та ін.).

4. Виявлено основні типи громадських об'єднань Півдня України наприкінці ХІХ століття – 1917 року, що мали відношення до морального виховання учнівської молоді на основі православної педагогіки. Громадські об'єднання досліджуваного періоду були розподілені на громадські об'єднання церковного та світського характеру моральної спрямованості.

Громадські церковні об'єднання представляли парафіяльні опікунства, опікунства при духовно-навчальних закладах та церковних школах, церковні гуртки та громади (Гурток поборників православ'я, Громади сестер просвіти при церковно-вчительських школах та ін.), церковні братства (Сімферопольське Олександро-Невське Братство, Одеське Братство Святого Апостола Андрія Першогозваного, Таганрозьке Благодійне Братство, Кирило-Мефодіївське Братство та ін.), Димитрійвський Херсоно-Одеський Єпархіальний Дім.

Світськими громадськими об'єднаннями моральної спрямованості були: товариства, гуртки (товариства любителів церковного співу, гурток “Дитяча лепта” та ін.), громади тверезості, шкільні гуртки тверезості (Сімферопольська Олександро-Невська громада тверезості, Предтечінське Братство непитущих та ін.), товариства піклування біженцями, дамські благодійні гуртки (Благодійна громада Дам духовного звання, Гурток сестер при Одеській Архангело-Михайлівській на Молдаванці церкві та ін.).

Основними напрямками діяльності громадських об'єднань досліджуваного періоду стали: просвітницький (розповсюдження літератури морального змісту, проведення народних читань, відкриття читалень та бібліотек; боротьба з негативними соціальними явищами серед населення); благодійний (піклування про устрій храмів, шкіл, лікарень, притулків; фінансова допомога незаможним мешканцям села, учням початкових навчальних закладів і духовно-навчальних закладів; відкриття церковно-парафіяльних шкіл та їх подальше фінансування; організація притулків, їдалень для сиріт, незаможних людей; допомога сім'ям воїнів та біженців; влаштування благодійних і патріотичних заходів); місіонерський (заснування місіонерських братств, співпраця з духовно-навчальними закладами щодо впровадження православного віровчення).

5. Для реалізації позитивного досвіду діяльності навчальних закладів православної Церкви та громадськості з морального виховання учнівської молоді

Півдня України кінця XIX століття – 1917 року, збагачення історичного надбання у викладанні дисциплін духовно-морального спрямування, розроблено та апробовано спецкурс “Співпраця школи з релігійними об’єднаннями та подібними до них організаціями” для майбутніх учителів християнської етики. Основною метою впровадження спецкурсу в процес професійної підготовки майбутніх вчителів християнської етики є формування спеціалізовано-професійних компетентностей, а саме: знання та розуміння принципів, форм, методів та засобів морального виховання учнівської молоді; знання та володіння основами педагогічної діяльності та її практичними аспектами; знання та вміння обирати творчий підхід до вирішення педагогічних ситуацій, що складаються в процесі морального виховання сучасної молоді.

Проведене дослідження не висвітлює всього потенціалу спільної діяльності навчальних закладів православної Церкви та громадськості з морального виховання учнівської молоді кінця XIX – початку XX століття. Разом із тим, робота відкриває напрямки для подальших досліджень: вплив релігійних діячів, богословів на розвиток теоретичних засад морального виховання учнівської молоді; роль шкіл та релігійних організацій у формуванні моральних якостей підростаючого покоління. Самостійного дослідження потребує проблема підготовки педагогічних кадрів до морального виховання дітей та учнів XIX – XX століть.

Основні положення дисертаційного дослідження відображені автором у таких публікаціях

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Єрмак Г. В. Духовне-моральне виховання учнівської молоді на Півдні України (кінець XIX – початок XX століття) / Г. В. Єрмак // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб. наук. пр. – Херсон, 2013. – Вип. 2 (9). – С. 249–254.
2. Єрмак Г. В. Специфічні дослідження вітчизняних вчених щодо процесу взаємодії релігійних діячів та громадськості у моральному вихованні молоді на Україні / Єрмак Г. В. // Проблеми сучасної педагогічної освіти : зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2014. – Вип. 44. – Ч. 3. – С. 105–112.
3. Єрмак Г. В. Особливості духовно-морального виховання учнівської молоді у навчальних закладах Православної Церкви Півдня України (XIX – поч. XX ст.) / Г. В. Єрмак // Науковий вісник МДПУ ім. Б. Хмельницького : зб. наук. пр. – Мелітополь, 2014. – Вип. XI. – С. 224–228.
4. Єрмак Г. В. Місце і роль православного духовенства у процесі морального виховання учнівської молоді у Таврійській губернії на початку XX ст. / Г. В. Єрмак // Науковий вісник МДПУ ім. Б. Хмельницького : зб. наук. пр. – Мелітополь, 2014 – Вип. X. – С. 207–211.
5. Єрмак А. В. Проблема морального виховання учнівської молоді в системах світського і духовного образования: исторический аспект / А. В. Ермак // В мире научных

- открытий. – Красноярск : Научно-инновационный центр, 2013. – № 11.1 (47). – Проблемы науки и образования. – С. 29–47.
6. Єрмак Г. В. Аналіз морального виховання у працях радянських і сучасних дослідників: історичний аспект / Г. В. Єрмак // Науковий вісник МДПУ ім. Б. Хмельницького : зб. наук. пр. – Мелітополь, 2014. – Вип. XII. – С. 261–265.
 7. Yermak A. Influence of the mechanisms of interaction between Orthodox Church, society and school on moral education of youth in Ukraine / A. Yermak // Canadian Scientific Journal. – 2014. – Iss. 1. – P. 28–34.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

8. Єрмак Г. В. Аксиологічний підхід у дослідженні процесу моральної освіти учнівської молоді / Г. В. Єрмак // Nauki. Teoria i praktyka: Materiały Międzynarodowej Naukowo-praktycznej konferencji (29.10.2012 – 31.10.2012). – Poznań: Sp. z o. o. “Diamond trading tour”, 2012. – Część 2. – S. 21–24
9. Єрмак А. В. Духовно-нравственное значение паломничества в отечественных духовных школах начала XX века / А. В. Єрмак // Наука на постсоветском пространстве: история, перспективы и современность : междунар. конф. – Донецк : Научно-информационный центр “Знание”, 2013. – С. 80–83.
10. Єрмак А. В. Формы работы с ученической молодёжью в духовно-нравственном направлении / А. В. Єрмак // Международный научно-исследовательский журнал. – Екатеринбург : Типограф. ООО “Европринт”, 2013. – Ч. 3. – № 8 (15). – С. 98–99.
11. Єрмак Г. В. Співпраця громадських організацій та православної Церкви у моральному вихованні учнівської молоді Півдня України (кінець XIX – поч. XX століття) / Г. В. Єрмак // Духовність у становленні та розвитку особистості : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ, 2014. – С. 211–219.
12. Єрмак А. В. Воскресные чтения как форма религиозно-нравственного воспитания молодёжи в конце XIX – начале XX века / А. В. Єрмак // Возрождение духовности в современном мире : взаимодействие церкви и образования : материалы III междунар. науч.-практ. конф. – Харьков, 2014. – С. 48–50
13. Єрмак Г. В. Взаємодія навчальних закладів, Православної Церкви та громадськості у моральному вихованні учнівської молоді на території України: правовий аспект / Г. В. Єрмак // Андріївські читання. Аксиологічна місія християнства на Русі : здобутки та втрати сучасників (з нагоди 1025-річчя Хрещення Русі) : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. “Андріївські читання”. – Запоріжжя : КПУ, 2013. – С. 141–143.

АНОТАЦІЇ

Єрмак Г. В. Взаємодія навчальних закладів православної Церкви і громадськості у моральному вихованні учнівської молоді Півдня України (кінець XIX століття – 1917 рік). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, Мелітополь, 2015.

У дисертації досліджено особливості процесу морального виховання учнівської молоді на основі спільної діяльності навчальних закладів православної Церкви і громадськості Півдня України (кінець XIX століття – 1917 рік).

Здійснено історико-педагогічний аналіз тенденцій у моральному вихованні учнівської молоді в історичній ретроспективі. Подано й науково обґрунтовано сутність понять “моральне виховання” та “процес взаємодії суб’єктів морального виховання”, що є базовими для дисертаційного дослідження.

У роботі проаналізовано просвітницько-педагогічну діяльність церковних початкових шкіл, духовно-навчальних закладів, церковних учительських шкіл, виявлено основні форми, методи та засоби морального виховання учнівської молоді.

Визначено основні типи громадських об’єднань Півдня України (кінець XIX століття – 1917 рік), що опікувалися моральним вихованням учнівської молоді; схарактеризовано напрями їх діяльності та виокремлено організаційні форми взаємодії з навчальними закладами православної Церкви досліджуваного періоду.

Розроблено спецкурс “Співпраця школи з релігійними об’єднаннями та подібними до них організаціями”.

Ключові слова: навчальні заклади православної Церкви, моральне виховання, громадськість, учнівська молодь, суб’єкти морального виховання.

Єрмак А. В. Взаимодействие учебных заведений православной Церкви и общественности в нравственном воспитании учащейся молодежи Юга Украины (конец XIX века - 1917 год). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Мелитопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого, Мелитополь, 2015.

В диссертации проведено исследование особенностей нравственного воспитания учащейся молодежи в процессе совместной деятельности учебных заведений православной Церкви и общественности Юга Украины (конец XIX века – 1917 год).

Проведён теоретический историко-педагогический анализ тенденций, которые существовали в вопросе нравственного воспитания учащейся молодежи в исторической ретроспективе. Это позволило научно обосновать сущность понятий “нравственное воспитание” и “процесс взаимодействия субъектов нравственного воспитания”, которые являются базовыми для диссертационного исследования. В исследовании понятие “нравственное воспитание” представлено как

целенаправленный процесс педагогического воздействия на личность и взаимодействия между субъектами нравственного воспитания, результатом чего становится усвоение личностью моральных и культурных ценностей общества, формирования её нравственных качеств, которые должны стать основой для развития нравственного сознания и нравственного поведения. В работе уточняется значение понятия “процесс взаимодействия субъектов нравственного воспитания” в следующей формулировке: это система отношений между субъектами нравственного воспитания, которые под влиянием сложившихся моральных ценностей и представлений принимают участие в процессе целенаправленного нравственного развития, где все стороны должны быть связаны общей деятельностью, которая обусловлена социальной стратификацией общества.

В процессе работы разработана периодизация этапов становления и развития учебных заведений православной Церкви. Проанализирована просветительно-педагогическая деятельность церковных начальных школ (школы грамоты, воскресные школы, церковно-приходские школы), духовно-учебных заведений (мужские духовные училища, женские епархиальные училища, духовные семинарии), церковных учительских школ (церковно-учительские школы, второклассные школы). Выявлены основные формы, методы и средства нравственного воспитания учащейся молодежи.

В диссертации определены основные типы общественных объединений Юга Украины (конец XIX века - 1917 год), которые принимали участие в нравственном воспитании учащейся молодежи. Основными направлениями деятельности общественных объединений были: просветительский, благотворительный, миссионерский. Выделены основные организационные формы взаимодействия общественных объединений с учебными заведениями православной Церкви в вопросе нравственного воспитания учащейся молодёжи исследуемого периода.

На основе теоретического и эмпирического анализа проблемы нравственного воспитания учащейся молодёжи в процессе совместной деятельности учебных заведений православной Церкви и общественности разработан спецкурс “Сотрудничество школы с религиозными объединениями и подобными организациями”. Данный спецкурс актуализирует позитивный опыт совместной деятельности институций конца XIX века – 1917 года в современных условиях и способствует приобретению специализированно-профессиональных компетентностей будущих учителей христианской этики.

Ключевые слова: учебные заведения православной Церкви, нравственное воспитание, общественность, учащаяся молодежь, субъекты нравственного воспитания.

Yermak H.V. Interaction of education institutions of Orthodox Church and civil society in moral education of pupil youth of Ukraine South (the end of XIX century – 1917 year). – The manuscript.

Thesis for obtaining the scientific degree of a Candidate of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, 2015.

In the thesis the process peculiarities of pupil youth moral education was researched on the basis of the joint work of education institutes of Orthodox Church and civil society of Ukraine South (the end of XIX century – 1917 year).

The historic-pedagogical analysis of tendencies in pupil youth moral education was implemented in historic retrospective. The essence of the notions “moral education” and “interaction process of moral education subjects”, basic for the thesis, was presented and scientifically grounded.

In the work the teaching-pedagogical activity of church primary schools, theological-educational institutes, church teachers’ schools were analyzed; the main forms, methods and means of pupil youth moral education were found out.

The main types of society associations of Ukraine South (the end of XIX century – 1917 year) taking tutorship over pupil youth moral education were identified; directions of their work were characterized and the main directions of their interaction with educational institutes of Orthodox Church of the studied period were determined.

The special course of “Cooperation of school with religious organizations and similar ones” was developed.

Key words: educational institutes of Orthodox Church, moral education, civil society, pupil youth, moral education subjects.